

Alabán Ferenc

QUO VADIS NEOAVANTGÁRD?

(Modernista motívumok a szlovákiai magyar lírában)

A szlovákiai magyar líra esetében nem beszélhetünk olyan értelemben avantgárd hagyományról, mint a vajdasági magyar irodalomban a Symposium által meghonosított és képviselt irodalmi modernség eklatáns változatáról, s nem beszélhetünk a párizsi Magyar Műhely példáján létrejött irodalmi törekvésekről sem. Bizonyos értelmű hagyományt jelenthet a két háború közti szlovákiai magyar irodalomban Forbáth Imre modern lírai útkeresése, amely groteszkségével, vizualitásával, naturalista képalkotásával, vagy éppen villoni mentalitásával a költészeti megújodást, a polgári kultúra elleni költői lázadást jelentette. Ez azonban nincs közvetlen kapcsolatban a mostani lírával, nem érezhető költészeti előzményként felfogott motiváló hatása. Jelenünkben más a társadalmi-kulturális helyzet, mások az ún. „szituációk”. Jellemző, hogy az irodalom, a művészet nem akar több lenni, mint csak irodalom, csak művészet. Nincsenek olyan ambíciói, hogy hinne a kultúra közvetlen gyakorlati és szellemi átalakításában, a küldetés és az elhivatottság sikerében. Nem is akar összefonódni a külső (társadalmi) és egyéb cselekvésekkel. Hegyi Lóránd fogalmait használva¹ nem „modern szituációkban”, hanem „posztmodern szituációkban” kell szemlélnünk az irodalom viselkedési formáit és lényegi meghatározóit. Eszerint nem is beszélhetünk „expansionista” küldetésről; az irodalom „belső teljességét” tekinti céljának, szkeptikusan nézi a közvetlen hatásokat, mert az írói-költői tett áttételesen, az ún. „kulturális metaforán” keresztül érvényesül és kapcsolódik a külső, társadalmi cselekvéshez. Vonatkozik ez Közép-Európára is, a kisebbségi feltételek közötti „szituációkra” és a belőlük fakadó új irodalmi-művészeti folyamatokra. Itt és most nem vállalkozhatunk az egész szlovákiai kisebbségi magyar költészeti folyamat neoavantgárd eredményeinek bemutatására, ez alkalmából három jelentős, programadó lírikusi neoavantgárd (és posztmodern) motiváltságra, mérhetőségre hívom fel a figyelmet. Cselényi László, Tózsér Árpád és Juhász R. József modern

költészeti törekvéseinek néhány jellemző vonását értelmezem.

Cselényi László avantgárd felé fordulása többszörösebb motivációból fakadt. Mindenesetre megelőzte azt egy felfutó, majd egy válságos időszak a 60-as években. A költő kezdeti líráját nagy elismeréssel fogadta a kritika, benne a szlovákiai magyar költészet új dimenzióit látta többféle szempontból, valamivel később évekig szinte elutasította és válságba juttatta a költőt, s aránylag hosszú ideig (még második kötetének megjelenése után is) csak költészetének kezdeti vizsgálásából indultak ki e líra megítélésénél. A tény egyértelmű: az Erőkkal végérvényesen lezárult Cselényi költészetének kezdeti szakasza, s a lírikus első, 1965-66-os párizsi tartózkodása eredményeként - ez a meghatározó motiváció! - a neoavantgárd törekvések erős hatása alá került. Később, 1968 őszén ismét kijutott Párizsba, de az addig eltelt két esztendő a szerzett élmények és tapasztalatok feldolgozásának időszaka is volt. Cselényi a kinti hatásokra egy teljesen új költői formanyelv megalkotását tűzte ki céljául, s mire 1970-ben Párizsból hazajött, már készen volt új „eposzkiéretlenek” (Összefüggések...) alapzata. Ez a szlovákiai tájakon szokatlan műalkotás Eliot, Pound, Char, Beckett, a magyar költők közül pedig elsősorban Kassák Lajos, Weöres Sándor, Szilágyi Domokos, Tandori Dezső és a párizsi Magyar Műhely költői tanulmányozásának eredménye, úgy, hogy Cselényi kísérlete teljesen egyéni és eredeti mű létrehozását jelentette.

A költőiség hagyományos fogalmának teljes átértelmezését jelentő újabb kötetek aránylag sokat vártak magukra (*Kréta*, 1978; *Jelen és történelem*, 1981; *Téridő szonáta*, 1984), de általuk Cselényi kétségtelenül a szlovákiai magyar költészet egyik legjelentősebb újítójává lett - a forma, a szövegszerkesztés, a struktúrateremtés szintjén, és a módszerében izgalmas alkotói magatartás vonatkozásában. Az itthoni tájakon mindez „formaforradalmat” jelentett, és átalakí-

¹ Lásd: Hegyi Lóránd: *Avantgarde és transzavantgarde (A modern művészet korszakai)*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1986, 21. o.

totta saját költészetének hagyományos műfajú arculatát is. Így jöhetett létre új műfajként - vagy műfajnak nevezett formaként - az „elképzelt szöveg”, a „megíratlan költemény” kompozíciója. A programos vállalkozást a szabad asszociációk, a gondolatfolyamatok, a töredékesség rögzítésével lehetett megvalósítani (a szürrealisták nyomán) úgy is, hogy azt gyakran nyomdai eszközökkel, különböző betűtípusok, sorok, szövegrészek változtatásával nyomatékositotta a költő. Un. „automatizált” vagy „önműködő” módszerrel megírt, pontosabban megszerkesztett szövegek létrehozásáról van szó, amelyekből hiányzik a közvetlen és direkt tudatosság, másrészt - a még Apollinaire által meghirdetett - ún. „szintetikus” költészethez is hasonlíthatók ezek a szövegek. Céljuk, hogy a legkülönfélébb, már megírt, ill. még nem publikált szövegrészek és idézetek, egyúttal vegyes témák szintézisét nyújtsák egyetlen élménybe tömörítve a befogadó számára. Már ekkor olyan ez a műalkotás, mint az „aleatorikus költészet”, amelynél a költő cédulákra írt, szelektált szövegeket és verseket kalapból vagy kosárból találomra kihúzatva, vagy ezek sorrendjét dobókockával eldöntve az „alkotást” a véletlenre is bízta. Idegen szóval ez cut-up-módszerű alkotó eljárást jelent, hiszen nemcsak saját, hanem más szerzők szövegeit is tartalmazzák a cédulákra írottak.

A *Téridő-szonáta*, mely az addigi szlovákiai magyar költészet legnagyobb lírai vállalkozásának számított, a következetesen végigvitt szimfóniastruktúra formát éppen négytétélessége miatt tartotta kifejezőnek, mivel - mint ahogy maga a költő is előre jelezte egy interjúban - az négy tételbe (gyermekkor, az intellektuális fejlődés és a tanulás éve, a felnőttkor és a jövő-halál tétéleibe) szerveződik majd.²

Ez a kötet valójában már megelőlegezte és meg is előzte egy kicsit a későbbre tervezett nagy művet.

A kilencvenes években megjelent Cselényi-költemetek (*Acetilén-ágyak*, 1991; *Elvetélt szívárvány*, 1994; *Az eggyé vált sok/k*, 1995) részei az *Aleatória, avagy az elpuskázott költemény/megíratlan költemény* című Duna-táji téridő-mitosz című kompozíciónak, ami a költő szavai szerint is kvintesszenciája kíván lenni mindannak, amit eddig írt. A több gyűjteményes kötetre tervezett *Elkép-*

zelt Szöveg már publikált és kéziratos verseket, valamint más szövegeket tartalmaz, struktúrába fogva azokat, hogy egységes és egybe kapcsolódó egészként legyenek értelmezhetők. A szerkezetileg és tartalmilag is bonyolult kompozíciót ui. az egész ismerete teszi majd beláthatóvá és teljes egészében elemezhetővé, értelmezhetővé.

A nemzedéktárs, *Tózsér Árpád* költészetében a neoavantgárd formájaként a nyolcvanas években jelennek meg pregnánsan a vizuális elemek. Ez az újítás azonban közel sem olyan rendszeralkotó és meghatározó elvként van jelen - kiterjedésében és funkciójában sem -, mint Cselényi László költészetének esetében. Főként az 1989-ben megjelent *Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról* című kötetében koncentráltak. Tózsér költészetében azonban már - saját bevallása szerint is - korábban, a hatvanas évek közepétől megfigyelhető az avantgárd-alkotók szellemében történő kísérletezés, melynek kiváltója elsősorban a világirodalom irányzatai felé fordulás, és az elmélyült teoretikus tájékozódás. T. S. Eliot, E. Pound, Z. Herbert, M. Holub és mások lírájának hatására Tózsér újat kezdett alkotói magatartásban és formában egyaránt. A kisebbségi és szociális messianizmusból fokozatosan a formák sokféleségének költői világába kerül, s érzelmileg is, tudatilag is megéli azokat. Ez azt is jelenti, hogy a többjelentés és a természetes többértelműség válik meghatározóvá lírája számára, s a leírt, közölt versszövegeket többször követi egyfajta „önolvasat”, potenciális „belső vers”-értelmezés és igazolás. Mindezzel beavatja a versolvasót, a befogadót a szövegek genezisébe, az alkotás műhelygondjaiba és a versalakítás, a versszerzés eszelekvésébe.

Az Illyés Gyulával, Nagy Lászlóval és a népi-ekkel fémljelzett indulástól nagy utat tesz meg Tózsér, s eljut a klasszikus formakezeléstől igen-csak távol eső felismerésekig. Egyik vele készített interjúban állapítja meg: „Meggyőződésem, hogy a modern költészet *poeta doctusai* épp a transzavantgárd költők. Csak még a klasszikus *poeta doctusok* az időmértékkel, a jambussal, a cezúrával, az asszonáncsal és az enjambement-okkal bajlódtak, addig a transzavantgárd poéták azzal bajlódnak, hogy minden ékezet és minden kettévágott betű és kettévágott szó és sor a helyén legyen.”³

2 „...csak az tud igazán érdekelni, ami kivétel.” In.: Tóth László: Vita és vallomás (Beszélgetések szlovákiai magyar írókkal), Madách, Bratislava, 25-44. o.

3 Erdélyi Erzsébet-Nobel Iván: Én otthon vagyok költő... (18 disputa határon túli alkotókkal verseikről, novelláikról), Kis-Lant Kiadó, Bp., 1993

Ez a letisztult állásfoglalás, mint a modern költészet rendezői elvének tudatosítása Tözsér gondolati-szemléleti és esztétikai-formai korszerűségét jelenti, amely egyébként pályája kezdetétől a szlovákiai magyar irodalmi folyamat fontos kategóriájaként dominál, elsősorban azért, mert a kisebbségi költészet fejlődésmenetének egyik legprogresszívbab hajtóereje. A nagyfokú tudatosság és az ehhez társuló, önmagával való elégedetlenség, a lépéstartás igénye, a teljesség felé vonzódása, az „impedimentium” elhagyása mint meghirdetett költői program lép előtérbe. Ezek a legfontosabb motiváló tényezők, amelyek Tözsért a költői nyitottsághoz, a modernséghez, a kisebbségi programok és a „pontköltészet” feloldásához vezetnek. Mint költő az esztétika dimenzióival határolja körül világát, ebben érzi magát otthon, anélkül, hogy magyarságát és kisebbségi magyarságát feladná.

Juhász R. József, alias Rocco, performer, költő, az érsekújvári Stúdió érté művészeti társulás alapítója és vezetője, a Magyar Műhely egyik szerkesztője. Szabad verseiről, vizuális költészetéről, akció-előadásairól és performance-airól ismert. A *Próbaút* (1985) című, új nemzedéket felvonultató antológiában mutatkozott be először kötetben, s ott - megítélésünk szerint - az eredeti és szellemes *Mai magyar nyelvtan* című szövegével hívta fel magára igazán a figyelmet. A nyolcvanas évek végétől több nemzetközi művész fórumon lépett fel idehaza, Magyarországon, Lengyelországban, Franciaországban, Spanyolországban és Japánban. Emelkedő és egyre gazdagodó, sokszínű művészi pálya az övé, melyet eddig két önálló kötet is jelez: *Korszerű szendvics* (versek, 1989); *Van még szalámi!* (intermediális szakácskönyv, 1992).

Juhász utóbbi kötete sokoldalú, színes, szabad és nehezen emészthető. Saját maga nyilatkozta róla talán éppen ezért a legegyszerűbben: „Ebben a könyvben én vagyok benne. Úgy, ahogy élek. Öt év anyaga: költemények, pontosabban a költészet teljes skálája, hiszen a hangverspartitúráktól kezdve, a vizuális költeményeken keresztül a számítógépes alkotásokig, elektrografikától a performance-aim fotodokumentációjáig, minden megtalálható benne.”⁴

Mi ezt így látjuk: ez a kötet egy többdimenziós művész életének, alkotásainak síknyomata. Világ-

nak kibontása, leszűkített életre keltése és értelmezése az adott térben, amelyben a hangok, a szavak, a tárgyak, a képek, a testek, a mozdulatok és a történetek egyazon létezés részei és hordozói. A költészet (nota bene: maga Juhász is „költészetről” beszél!) így anyagszerű kifejezési formává válik: a gondolat, a környezet, s vele a tér, az élet (!) megjelenése poétikai erővel bír. A nyelvi, akusztikai és látványanyagok, akár a tárgyak, az alkotó gesztusok összeilleszkednek a kimerevített pillanatokban (az adott térben), és áthajlanak egymásba, vagy éppen felsejlenek a képek, fényképek síknyomatában. A mű teljességét nem érzékelhetjük, mert a könyv lapjaira kivetített vetületről van szó, de a meglétükről szerzünk bőséges információkat és tudomást. Legközelebb áll ez az alkotói mód és jelenség ahhoz, amit Szkárosi Endre a 90-es évek elején transzpoézisnek nevez: „Átemelem a hangzó szférát a látványba, a látványt a fogalomba, a nyelvet a hangzásba és így tovább, oda-vissza. De transzpoézis, állandó átemelés azért is, mert minden létező további anyaglehetőség is egyben egy új létrejövőhöz. Ahogyan nincs határ saját és idegen szöveg között sem... transzpoézis azért is, mert az így felfogott élet és költészet - szinte akarat ellenére - a folyamatos transz, révület, a kreatív kényszer állapotában tartja az embert. A költészet tér, anyag, mozgás.”⁵

Ahárom kiemelt költői újítási törekvés (váltás) különböző motívumforrásból indult és fejlődik a saját lehetőségein belül. Cselényi és Tözsér eddigi életművének belső fejlődési törvényszerűségei tisztán körvonalazódnak, Juhász viszont költői/művészi pályájának alig jutott túl az elején. A formai-esztétikai és gondolati vizsgálódás szempontjából mindhárom költő művei a jelentésgazdagságot és teljességet képezik, melyek végső soron eredetiségüknél fogva, egyedi konkrét jelenségként foghatók fel. Olyan autonóm szöveg-, ill. vizuális struktúrák, melyek részint egy formális-strukturális analízissel közelíthetők meg, részint pedig a bennük megtestesülő, gyakran rejtett és elvont világszemléleti totalitás interpretációjával. Valójában nem csupán új műalkotásokról, új törekvésekről van szó, hanem egy új jelrendszer és értékszemlélet létrehozásáról, amelyben a művek a maguk teremtette új konvenciórendszeren belül értelmeződnek. Ennek megfelelően e művek hatásai is máshol húzatnak meg és a

4 Zalaba Zsuzsa: Kibontakozás. Beszélgetés Juhász R. József performerrel és költővel, a Stúdió érté vezetőjével. Irodalmi Szemle 1993. 6. szám, 36. évf. 46-49. o.

5 Szkárosi Endre: Térköltészet & Transzpoézis (Totális költészeti koncertszínház). Magyar Műhely, Párizs-Bécs-Budapest, 1990. jún. 20., 29. évf., 76. sz., 53. o.

valóság esztétizálása is másként valósul meg bennük. Cselényi László a sajátosan egyedi szövegépítésével a nyitottságot, a fokozatos gazdagodást, bővülést és a végtelenül összegző mű megalkotását valósítja meg nagy tudatossággal. Mitikus világképe szemléletének, költészetének egész valóságára kiterjed. Mint kiapadhatatlan ihletforrása az ember, a szlovákiai kisebbségi lét, a közép-európai Dunatáj lehetséges életkörét átfogja és különböző értelmezéseket tesz lehetővé. A variálási lehetőségek alkotói módszerének köszönhetően a témán belül korlátlanok. Az aleatorikus Duna-táji téridő-mitosz sokrétűsége, többértelműsége és extrovertáltsága jelképes értékű, mert Cselényi László csak látszólag beszél önmagáról. „Cselényi közép-európai önmagunkról ír valójában - állapítja meg róla Petőcz András -, töredezettsége a mi sokféleségünk, és a mindezeket magába ölelő Duna-motívum igazából minket köt össze, mindannyiunkat, akik valamilyen ehhez a területhez kötődünk.”⁶

A szöveg részek, a versszakok és a motívumok újbóli, különböző formákban, más-más helyen történő megjelenése, akár a többszólamúság, nem egyetlen kötetben belül, hanem több könyvön, az egész életművön át áramlik, és így monumentális látásmódot és komplex rendezőelvet feltételez, amely megfelelő alapot biztosít egy közép-európai modern eposz megalkotásához.

A *Leviticus* egyik szövegében Orbán Ottóval kapcsolatban Tózsér Árpád a népnemzetieket „egysejtűeknek” és avantgárd-posztmoderneket „többsejtűeknek” titulálja. Ilyen alapon ún. „többsejtűnek” kell tekintenünk a *Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról* és a *Leviticus* című kötetét - s nem elsősorban a biológiai tudományok által használt értelemben. Nagy Pál a nyitrai Tózsér Árpád jubileumi évfordulóján rendezett konferencián 1995 őszén a modern költészeti-formai és a vizuális elemeket vizsgálta a költő lírájában képszövegei és a *Tépések* kapcsán.⁷

Többek között azt is megállapította a kötet fedőlapjának képszövegéről, hogy az egy „pièce majeure”, melynek olvasata különböző fázisokban valósul meg, s nem helyénvaló, hogy Tózsér „outsider”-nek minősíti magát a

Jalouisionisták szövegének ajánlásában, mint ahogy azt sem hiszi el, hogy Tolnai Ottó „vidéki Orfeusz” lenne. Feltételezzük, hogy a kisebbségi érzés és önismeret problematikája sokrétű és összetett vonatkozásokat rejt. Nem lehetünk benne biztosak, hogy az alkotó önbizalmának (vagy pózának) függvénye és következménye művének színvonala és értéke. Az értelmezés nyitottsága másra is okot ad, mint ahogy arra Nagy Pál észrevételei szintén bizonyítékkal szolgálnak. Számunkra nem a kívülről való, hanem az abból való szabadulást, a kisebbségi helyzetből való kiválás szándékát, akarását jelenti, a belőle való menekülést (?) hangsúlyozza, és egyértelműen nem a jelen, hanem a múlt (aktualizált) eszméléseire utal.

Tózsér neoavantgárdnak is mondható törekvéseiben a szavak jelentése és a kreált forma (széttépett szövegek és képszövegek látványa) kapcsolódik össze és hoz létre egy új, furcsa jelentésű világot. Az egyik esetben a fakuló régi fényképen levő félig kész ház és az előtte álló emberek, a rajta levő kutya és a tárgyak egy szabadon mozgó asszociatív síkon kerülnek egymással, a jelennel és a költővel kapcsolatba. A múlt és a jelen időkoordinátái (mint idősíkok), a falusi környezet és a mostani lét térvizonyai felvillantják a költői pszichikai, fizikai és biológiai lehetőségeit, hogy segítségükkel szinte sajátos „tanulmányként” bonthatóvá válik ki a (tragikus) sorsgenezis. Ennek a folyamatnak a tökéletes megértését hivatott elősegíteni a *Tépések* után besorolt *Quo vadis Domine? (Tanulmány a Tépésekhez)* című esszé és önolvasat, melynek jelentésive egy mélyebb és általánosabb szinten tárja fel az említett lélekanalízist és az abból fakadó következtetéseket. Itt és most nincs módunkban értelmezni ennek belső összetevőit és viszonyrendszerét, csupán azt jegyezzük meg, hogy a szöveg olvasását, megértését megnehezítik a *Tépések* elcsúszásai, darabjainak nehéz összeilleszthetősége és a csak esetenként szerepet kapó írásjelek szabados használata. Mindez azonban - s ezt hangsúlyozzuk! - törvényszerűen feltételezi a szöveg (szavak) és a látvány összekapcsolódásából adódó jelentésvilágot, mely metafizikai szinten formálódik komplex egészzé.

6 Petőcz András: Végtelen hömpölygés. Néhány szó Cselényi László költészetéről. Magyar Műhely, 30. évf., 1991. szept. 20., vagy Új Szó, 1991. dec. 10.

7 Nagy Pál: Vizuális elemek Tózsér Árpád költészetében. In.: Élmény és absztrakció (Tózsér Árpád hatvanéves). VSPg, Nitra, 1996, 73-79. o.

Juhász R. József azonkívül, hogy végletesen (forradalmian) érvényesíti az alkotói individualitás elvét, önmagán túlmutatva, alapvető létkérdéseket fogalmaz meg. Ebben a vonatkozásban Tözsér Árpád lírájának fontos motívumaival is rokonságot mutat. Kötete a keresés, a kérdések, az öndefinálás-próbák, a korrekciók és a vele járó ismétlődések könyvbe préselt lenyomatai. Egy - nagyon sok mindent magában foglaló - fejlődési szakasz dokumentációja. A ki vagyok (?) és az ismerd meg önmagad (!) folyamata egy „modern” és egyúttal „posztmodern” szituációiban történik, parallel módon, s ez determinálja az alkotó alaphelyzetét. Az „elmebaj”-tól a „maszturbaj”-on, a „vaxöveg-ek”-en át a „strici vagyok eszmét futtatok”-ig (hogy néhány címet említsek csak) sok akadályt kell leküzdenie az alkotónak, hogy eljusson a rezignációig: „nem mindegy az nektek hogy kitől félek én?”, és a feloldódás látszatáig: „megosztom veletek mindazokat a szavakat melyek belém szorultak”. Ez az emotív telítettség magában hordozza az identitászavarokat, a szólamokat, a paradoxonokat, a lázadásokat, az öndokumentációt, az egzisztencia-formákat és -módokat. Juhász - bár eleve nem úgy indít - gyorsan eljut addig, amikor „kimerülnek a nyelv bányái”. A szövegekben kiemelt szavak, betűk, beiktatott képek, miniatűrök, képzőművészeti alkotások keresik és találják

meg helyüket. Idegen nyelvű szöveg, áthúzott, bekeretezett szavak, képpé zsúfolt betűk után vizuális költemények, elektrográfiák, performance-képek és videofotók következnek (fekete-fehér és színes kivitelben) - zsúfolt egymásutánban. (Legalább két kötetre való anyag került ebbe a kiadványba - így szétfeszíteni látszik a keretet.) Az intermediális montázsokhoz és videofotókhoz vezető út a „valami bűzlik/az ABC-ben” ráérzésének és felismerésének következménye, s „a szerző megelégedi/viszonyát a papírral és kilép a térbe...”. Így a keresés és a teremtés kerülnek egymáshoz közel, válnak szinte azonossá ebben a kötetben, mint a dimenziók érvényesülésének korlátozott formájában. Ezt Juhász érzi a leginkább, döbbenetét indulatosan kiáltja ki: „Gutenberg dögölj meg!” Bármennyire is megelégedi a papír dimenzióját, a szavak, a töredezett szöveg a kötetben - kihagyásokkal ugyan - de végig megmarad költészeti tényezőként. A térbe való kilépés indokoltsága és igénye mellett megmarad

az „egyedül marad szavaival/és tetteit csakis ők irányítják” axiómája.

A szlovákiai magyar lírában a neoavantgárd, transzavantgárd és posztmodern törekvések nem kerülhetők meg/ki. Meglétük szellemfrissítő hatású és ennek a kisebbségi irodalomnak a nagykorúságát jelzik. Nem szűk programokat, a templomtorony perspektívát, hanem a nyitottságot, a szabadságot, az alkotás teljességét feltételezik, olyan irányt és utat, amely az egyetemesség felé mutat. A vizuális költészet neoavantgárd irányzatát a legújabb műfajelméleti összefoglalások a határon kívül élő magyar alkotók műfajaként emlegetik (nem is véletlenül). Jelenünk „posztmodern szituációiban” az irodalom többször szükségét érzi, hogy kilépjen a verbalitásból, csak nyelvel a világ megfogalmazhatatlanná vált. A leírt szöveg, a könyv dimenziója úgy tűnik, nem helyettesítheti a hangszalagot, a videokazettát, a mozgást és a látványt. Az alkotói magatartás és az alkotási folyamat is megváltozik. Cselényi László legújabb kötetének vizuális kivitelezését Turczy Árpád számítógép segítségével végezte el, Juhász R. József könyvének elkészítésében Papp Tibor nyújtott technikai segítségét. Bizonyos fokig ők is szerzői a köteteknek.

Az értékteremtés szempontjából tagadhatatlanul neoavantgárd alkotó Cselényi László, Tözsér Árpád és Juhász R. József posztmodernnek is egyben, mert értékösszegző és rendszerező a költészetük. Az alkotás, úgy tűnik, képes feloldani a teoretikus szinten megfogalmazott avantgárd-posztmodern ellentmondás problémáját, mivel az avantgárd több vonatkozásban folytatódik a posztmodernben - legalábbis az említett költők esetében. Az inter-s multimedialitás már nem is annyira művészeti irányzatnak, mint inkább az alkotás általános módjának számít.

Ahogy az irodalomelmélet fokozatosan megújul a magyar irodalomtudományban, az irodalomkritikának és a recepciónak is fel kell zárkóznia a legújabb irodalmi törekvések adekvát befogadásához, s az eddigi Cselényi és Tözsér életművet is új értelmezési szempontok szerint kell vizsgálat tárgyává tenni. Ezáltal bizonyára az időben előbb született alkotások szintén új megvilágításba kerülnek, mint ahogy az egész szlovákiai magyar irodalom is új értékdimenziókkal gazdagodna - nem csak kisebbségi nosztalgiaik ellenében.